

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

А. Савинська, Н.О. Олейник

Херсонський державний університет,

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, викладач Н.О. Олейник

Постановка проблеми. Підлітковий вік – це період значних змін у становленні особистості. Такі зміни стосуються фізіології організму, міжособистісних відносин, рівня розвитку пізнавальних процесів, інтелекту й здібностей. Організм дитини починає перелаштовуватися в «дорослий режим функціонування». Слід зазначити, що в цей віковий період центр фізичного й духовного життя дитини переміщується з будинку в зовнішній світ. Таким чином, головною особливістю підліткового періоду є різкі, якісні зміни, які торкаються всіх сторін розвитку. Цей період можна характеризувати як кризовий.

Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була однією з найважливіших у педагогіці, психології, кримінології, але сьогодні, вона носить масовий характер та потребує особливої уваги.

Проблемою відхилень у поведінці підлітків займаються численні дослідники в різних галузях науки: дефектології (Л. Виготський, Л. Занков, М. Певзнер та ін.); медицини (М. Буянов, В. Гіндікін, В. Лебединський та ін.); правознавстві (Г. Давидов, В. Кудрявцев, Г. Міньковський, Б. Сидоров та ін.); психології та педагогіці (Б. Алмазов, Л. Грищенко, В. Гульдман, Д. Колесов, І. Кон, А. Макаренко, І. Павлов, А. Реан, С. Стаменов, В. Степанов, В. Сухомлинський, Д. Фельдштейн, В. Хомік та ін.).

Багато вчених розглядали різні аспекти девіантної поведінки особистості, зокрема в підлітковому віці. Визначенню суті понять норми та девіантної поведінки, специфіки видів та детермінант поведінкових відхилень присвячені роботи М. Алемаскіна, Н. Апетик, Б. Братуся, Г. Бреслава,

Я. Гілінського, В. Гульдана, О. Двіжони, А. Долгової, В. Знакова, І. Кона, Н. Максимової, І. Павлова, А. Реана, С. Розума, Н. Рудюк, А. Селецького, С. Тарарухіна та ін. Особлива увага в наукових дослідженнях приділяється проблемі попередження та корекції відхилень у поведінці (Б. Алмазов, О. Бовть, Л. Грищенко, Н. Гуцуляк, В. Ілійчук, Д. Колесов, Л. Орбан-Лембрик, Г. Пономаренко, Н. Рудюк, М. Садовський, П. Сидоров, В. Хомік та ін.).

Мета статті полягає у теоретичному визначенні основних причин формування девіантної поведінки у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Ключовим аспектом особистісного розвитку підлітка є бурхливий розвиток його самосвідомості. У підлітковому віці формуються взаємопов'язані компоненти особистості – самооцінка і пов'язаний з нею рівень домагання. Вони виступають як потужний чинник розвитку особистості підлітка.

Порівнюючи себе з оточуючими, підліток створює власні ідеали, які виступають в якості програм його власного самовиховання. Головною умовою формування адекватної самооцінки підлітка є оцінка, яку він отримує від оточуючих. Якщо ця оцінка об'єктивна, то у підлітка формується об'єктивна самооцінка. У випадках, коли оточуючі підлітка люди переоцінюють або ж не до оцінюють його, то і самооцінка у нього формується неадекватна [4].

Одним із найважливіших у цей час для підлітка є потяг до самоствердження, бажання бути визнаним навколишніми. Конфлікти з батьками, способи самовираження підлітків, які шокують дорослих, зростання кількості асоціальних вчинків у цьому віці значною мірою пояснюються тим, що більшість підлітків ще не можуть продуктивно спілкуватися з дорослими та ровесниками.

Дослідники (Н. Гуцуляк, О. Двіжона, Н. Рудюк) [2; 3; 5] зазначають, що структурним центром розвитку особистості в цей період стає потяг підлітків

до так званої «дорослості», а також реальна невідповідність «бажаної дорослості» і поведінкою в конкретний віковий період.

Порушення поведінки підлітків залежить від взаємодії багатьох факторів. В. Ковальов запропонував розглядати їх за трьома осями: соціально-психологічною, клініко-психопатологічною та особистісно-динамічною. Про роль соціально-психологічного чинника переконливо свідчить зростання злочинності в періоди соціальної нестабільності. Значно більш спірним є питання про те, як взаємодіють різного роду фактори, визначаючи порушення поведінки. Недостатньо вивченою є роль спадковості, хоча приклади девіантної поведінки прийомних дітей, що виховуються з раннього віку в благополучних сім'ях, досить показові. Слід вказати, що в цих випадках необхідно враховувати можливість впливу стану матері в період вагітності (у тому числі алкогольних ексцесів і психічних травм), а також нестачі материнської уваги і ласки на ранньому періоді розвитку. Органічна недостатність сприяє виникненню девіантної поведінки, обумовлюючи порушення уваги, а також патологію потягів і затримку розвитку почуття емпатії. Часто у дітей з девіантною поведінкою органічна недостатність поєднується з неблагополучною мікросоціальною ситуацією [6].

Все частіше при з'ясуванні причин і умов порушення підлітками норм і правил поведінки психологи звертаються до аналізу психологічного клімату сім'ї, емоційно-психологічних відносин підлітка з однолітками і дорослими. Девіантну поведінку нерідко пояснюють тим, що дитина, підліток не може правомірними засобами задовольнити свої соціально-психологічні потреби в визнанні, довірі, самоствердженні. Значна частина порушень дисципліни відбувається підлітками в стані зниженого рівня психологічної діяльності або в прикордонному між нормою і патологією стані [2].

Формування злочинних тенденцій більшістю вчених прийнято розглядати як процес взаємодії біологічних і соціальних причин. Соціальний вплив (сімейні конфлікти, вплив прикладу підліткових груп, інформаційний

клімат, переважання певних цінностей в суспільстві і ін.) виступає в якості патогенного зовнішнього фактора, впливу якого піддаються всі без винятку підлітки, а болючим психічним аномаліям відводиться роль або каталізатора антигромадських і антиморальних ідей, або фактора зниження компенсаторних можливостей особистості [6].

Як правило, до девіантної поведінки прибігає відхилена соціумом особистість. Слабкі зв'язки «сім'я-дитина», «школа-дитина» сприяють орієнтації молоді на групи однолітків, які є переважно джерелом девіантних норм.

Ще одна з причин девіацій – вікові особливості психіки. Підлітковий вік багато психологів вважають критичним впродовж всього періоду. Психічні порушення мають певні етапи розвитку, проходячи через які вони досягають найбільшого ступеня виразності. Під час підліткової кризи швидкість цього болючого циклу збільшується, у результаті чого якийсь з етапів може бути або дуже коротким, або не виявлятися взагалі. Тому дуже часто патологічна жорстокість підлітка є для його близьких, знайомих, однолітків і очевидців зовсім несподіваною та не зрозумілою [4, с. 66].

Особливо слід назвати ті ускладнення підліткового віку, які тягнуть за собою психологічні особливості: емоційну нестійкість, підвищену збудливість, неврівноваженість, неадекватність реакції, виливаються в не виправдану різкість і підвищену конфліктність, яка здатна ускладнити його відносини з оточуючими.

Підвищена конфліктність, особливо у стосунках з дорослими, яка нерідко виявляється в підлітковому віці, пояснюється не тільки органічними змінами, але й тим, що змінюється вся система відносин підлітка з дорослими, і з однолітками. Прагнучи позбутися від оцінки та впливу дорослих, підліток стає критичним по ставленню до своїх батьків, вчителів, починає загострено відчувати і помічати їх недоліки. Активний процес засвоєння навичок соціальної поведінки продовжується [5].

Кризовість підліткового віку з більш або менш вираженою тенденцією до криміналізації також виявляється в тому, що у підлітка істотно перебудовуються відносини з однолітками. Для підлітка характерна підвищена потреба у спілкуванні з однолітками, прагнення до самоствердження в їхньому середовищі, чуйне реагування на думку однолітків.

Потреба в спілкуванні і самоствердженні підлітка повинна бути реалізована в сприятливому середовищі. Якщо це з певних причин не відбувається, самоствердження здійснюється в неформальних підліткових групах, вуличних, дворових компаніях у формі асоціальних проявів (випивка, паління, нецензурна лексика, хуліганство), воно може стати небезпечним фактором.

Окрему групу становлять фактори, пов'язані з негативним впливом неблагополучної сім'ї підлітка. Сім'ю, у даному випадку, слід розглядати насамперед як фактор, що визначає психофізіологічну повноцінність або ущербність дитини. Неблагополучна сім'я надає прямий вплив на формуючу особистість, може перешкоджати її нормальному розвитку. Негативні сімейні умови, відсутність нормального, морального середовища, порушення психологічного контакту з найближчими людьми гостро переживається підлітками, які починають усвідомлювати протиріччя у житті дорослих [1].

Озлобленість, яка доходила до відчаю або жорстокості, недовіра до людей, зневага до норм, цинізм, байдужість – такий далеко не повний перелік внутрішніх установок підлітка, що переживає сварку або розлучення батьків, що живе в умовах пияцтва, розпусти, безперервних сварок і конфліктів, невігластва, байдужості.

У своєму дослідженні специфіки попередження поведінкових відхилень у підлітковому віці Н. Гуцуляк [2] зазначає, що «... у сучасного підлітка бажання відповідати очікуванням колективу і суспільства слабшає, а бажання ухилитися від них, навпаки, зростає. Відсутні умови для реального виходу

підлітків на серйозні справи суспільства, що позбавляє їх можливості зайняти активну соціальну позицію, освоїти відносини дорослого суспільства. Це протиріччя приводить до штучної затримки особистісного розвитку сучасних підлітків, гострого внутрішнього конфлікту» [2, с. 53] .

Причинами відхилень у поведінці підлітків також є і реалії сьогодення в житті суспільства. Підлітки гостро переживають соціальне розшарування, неможливість для багатьох отримати бажану освіту, жити в достатку, в останні роки у неповнолітніх протягом півроку або року змінюються ціннісні орієнтації (у 70-80-і роки для цього було потрібно не менше трьох років). Заперечення базових соціальних цінностей є першопричиною девіантної поведінки. Морально психологічний «зсув» виражається у підлітків в асоціальній поведінці і супроводжується правопорушеннями, втіканням, захворюваннями за наркологічною ознакою, серйозними нервово-психічними розладами [3].

Висновки. Узагальнюючи результати теоретичного дослідження варто зазначити наступне:

Девіантна поведінка – одна з видів відхиленої поведінки, яка пов'язана з порушенням вікових соціальних норм та правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин та статево-вікових угруповань. Типовими проявами девіантної поведінки є ситуаційно-обумовлені дитячі та підліткові поведінкові реакції. Сутність девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи.

Найчастіше девіантним підліток стає з власних мотивів, які як правило, не усвідомлюються або спотворюються завдяки впливу різноманітних негативних соціальних явищ, неправильного виховання в сім'ї, педагогічної запущеності чи загострення протиріч, характерних підлітковому періоду розвитку.

Причини виникнення девіантної поведінки особистості відбувається під впливом несприятливих соціально-економічних, політичних чинників та визначається біологічними, індивідуально-психологічними, соціальними та педагогічними причинами.

Література

1. Апетик Н. М. Моральна саморегуляція як умова попередження девіантної поведінки підлітка : автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Н. М. Апетик. – Інститут психології Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2001. – 20 с.
2. Гуцуляк Н. Специфіка попередження поведінкових відхилень неповнолітніх / Н. Гуцуляк, Н. Рудюк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Підготовка соціальних педагогів у вищій школі до здійснення соціального супроводу кризових категорій населення» (14-15 жовтня 2004 року Чернівці). Науковий вісник ЧНУ: Збірник наукових праць. – Вип. 24: Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 50-55.
3. Двіжона О. В. Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків : автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / О. В. Двіжона. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
4. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учеб. пособие для вузов / Ю. А. Клейберг. – М. : ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.
5. Рудюк Н. Г. Особливості мотивації учіння підлітків з девіантною поведінкою : автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Н. Г. Рудюк. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
6. Трус И. Школьники с девиантным поведением : особенности воспитания / И. Трус // Воспитание школьников. – 2002. – № 7. – С. 44-46.